

BARBORA SPALOVÁ, IVANA LUKEŠ RYBANSKÁ (Eds.):
Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku
v kontextu restitucí
[A Vision of Success, a Vision of Disruption: the Transformation
of Churches in the Czech Republic and Slovakia in the Context
of Restitution]
Praha: Karolinum, 2023, 263 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.13> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2024, Michal Uhrin. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Úvod¹

Pre bádateľov zaujímajúcich sa o náboženstvo a religiozitu, je už dlhodobo mimoriadne zaujímavé porovnanie náboženských profilov Českej republiky a Slovenskej republiky v rámci postsocialistickej strednej a východnej Európy (Václavík, Hamplová, Nešpor, 2018). Z historického hľadiska súčasnú Českú republiku a Slovenskú republiku spájajú desaťročia spoluzitia nielen v rámci socialistického bloku, ale aj v rámci federálneho štátneho systému. Z hľadiska porovnania býva Česká republika označovaná za krajinu s vyšším počtom neveriacich v porovnaní so Slovenskou republikou. Slovenský sociológ Miroslav Tížik v tomto duchu komentuje rozdiely v náboženskom profile oboch krajín počas socializmu takto: „V jednom štáte s jednotným právnym režimom, upravujúcim náboženstvo, sa náboženský život a vzťah k náboženstvu vyvíjal dvoma rozdielnymi spôsobmi“ (Tížik, 2020: 270).

Mnohé štúdie poukazujú na Českú republiku ako na krajinu s rastúcim počtom neveriacich, ateistov, agnostikov alebo celkovo občanov bez konkrétnej deklarovanej náboženskej príslušnosti či občanov, ktorí sa identifikujú s pojmami *veriaci bez príslušnosti*, *spirituálny bez viery*, či *believing without belonging* (bližšie Campbell, 1971; Davie, 1990; Tromp, Pless, Houtman, 2020). V tejto súvislosti bádatelia poukazujú na určitú jedinečnosť Českej republiky v rámci strednej Európy a postsocialistických krajín. Na druhej strane Václavík, Hamplová a Nešpor (2018) upozorňujú na skutočnosť, že viaceré štúdie publikované v posledných rokoch spochybňujú rozšírenú predstavu o Českej republike ako „najateistickejšej krajine v súčasnej Európe“ (napríklad Bubík, Rimmel, Václavík, Eds., 2020; Nešpor, 2020; Tížik, 2020; Václavík, 2010; 2022).

Rozdiely v religiozite medzi Českou republikou a Slovenskou republikou pretrvávali aj po rozpade ZSSR a ČSSR a vzniku dvoch samostatných republík. Tieto rozdiely v mnohých ohľadoch pretrvávajú aj do súčasnosti (bližšie Bubík, Rimmel, Václavík, Eds., 2020; Bubík, Václavík, 2020; Tížik, 2011, 2020; Václavík, 2010, 2022). V širšom zmysle je práve mnohorozmernej povaha rozdielov a podobností vo fungovaní cirkví v Česku a na Slovensku venovaná aj recenzovaná publikácia *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023).

Spomínané rozdiely v religiozite a náboženskom živote cirkví a cirkevných spoločností v súčasnej Českej republike a Slovenskej republike sa prejavili aj v otázke reštitúcií cirkevných majetkov, ktorá sa začína odohrávať po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1989 a následnom

¹ Tento text vznikol s podporou projektu APVV-22-0063 – Reprodukcie náboženských a svetonázorových štruktúr na Slovensku: stopäťdesiat rokov zmien.

vzniku nástupníckych štátov po Česko-slovenskej federatívnej republike v roku 1993. Mnohorozmernou otázkou reštitučných procesov sa zaoberá kolektív autorov publikácie *Vize zdaru, vize zmaru*. Kolektív ôsmich autorov a autoriek tvoria antropológovia, sociológovia a ekonómovia, ktorí si v publikácii kladú napríklad nasledujúce otázky: Ako premýšľajú cirkvi v Čechách a na Slovensku o svojej budúcnosti? Ako vnímajú svoju úlohu v spoločnosti, hospodárstve či vo vzdelávacom procese? Ako sa odohrávali reštitúcie po vzniku samostatnej Českej republiky a Slovenskej republiky a ako sa líši legislatíva v tomto zmysle? Majú cirkvi investovať financie do investičných fondov a ak áno, akú úlohu zohrávajú morálne aspekty ekonomických investícií?

Predmetom výskumu kolektívu autorov bola rímskokatolícka cirkev v Čechách a na Slovensku, Bratská jednota baptistov v Čechách a na Slovensku, Českobratská cirkev evanjelická v Česku a Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku. Ako uvádza kolektív autorov, závery prezentované v knihe vychádzajú z analýzy 189 rozhovorov, návštev v 50 mestách a obciach, pozorovaní na stretnutiach staršovstiev či farských a ekonomických rád. Mediálna analýza prezentovaná v niektorých kapitolách je postavená na korpuse 1540 článkov z mainstreamových a cirkevných časopisov. Predmetom analýzy bolo tiež viac ako 60 legislatívnych dokumentov (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023: 10).

Aká je teda Vize zdaru a vize zmaru?

Publikáciu otvára kapitola *Obraz cirkví v mediálnom referovaní o reštitúciách a odluce* (Frantová, 2023: 27–43). V tejto kapitole autorka analyzuje spôsob prezentovania problematiky reštitúcií a odluky cirkví od štátu v mediálnom priestore. Ako upozorňuje, táto kapitola má slúžiť ako kontextuálny podklad pre mnohé ďalšie kapitoly. Jej cieľom však nie je podať ucelený historický prehľad, ale skôr poukázať na časť verejnej debaty, ktorá sa o reštitúciách viedla v slovenskom a českom mediálnom priestore. Takýmto spôsobom autorka čitateľa uvádza do príslušného verejného diskurzu. V tomto zmysle autorka poukazuje na viaceré rozdiely vo vzťahoch cirkevnej a necirkevnej spoločnosti v Čechách a na Slovensku (Frantová, 2023: 27–43).

Druhá kapitola *Čo (ne)zhorí, to (ne)zhnije. Predstavy o budúcnosti v prostredí českých a slovenských cirkví* predstavuje desať výskumných lokalít v Česku a na Slovensku naprieč tromi vybranými cirkevnými tradíciami: rímskokatolíckou, evanjelickou (ECAV a ČCE) a baptistickou. Cieľom autorov je porozumieť tomu, čo všetko môže byť v súčasnom živote kresťanov v týchto krajinách odlišné a čo podobné. Autori analyzujú dôsledky odlišných situácií v Česku a na Slovensku, najmä vo vzťahu k finančnej odluke štátu od cirkví v Česku a nového spôsobu

Barbora Spalová
Ivana Lukeš Rybanská
a kolektív

Vize zdaru, vize zmaru
Proměny církví v Česku
a na Slovensku
v kontextu restitucí

KAROLINUM

financovania na Slovensku. Výskumná otázka, ktorou je rámcovaná táto kapitola, je nasledovná: Ako uvažujú cirkvi o svojej budúcnosti? (Spalová, Gajdoš, Nosál, 2023: 45). Pri hľadaní odpovedí na túto hlavnú a na ďalšie výskumné podotázky, sa autori kapitoly opierajú o údaje získané prostredníctvom rozhovorov, pozorovaní v jednotlivých farnostiach a zboroch a ďalších dát poskytnutých predstaviteľmi ústredných cirkevných orgánov (Spalová, Gajdoš, Nosál, 2023: 45). Kapitola predstavuje prvú z antropologických kapitol, teda tých, založených na terénnom etnografickom výskume. Aj keď autori explicitne neoznačujú svoj výskum ako etnografický, domnievam sa, že na základe aplikovaných metód a postupov ho môžeme tak nazvať.

Tretia kapitola *Manažeri, alebo sourozenci stvoření? České církve v roli hospodářů v krajině* sa venuje otázke hospodárenia na reštituovaných pozemkoch v kontexte troch zborov a farností, nachádzajúcich sa v Českej republike. Ide v poradi o druhú kapitolu založenú na antropologickom terénnom výskume realizovanom medzi rokmi 2019 – 2022 (Pelikán, 2023: 83–102). Výskum a analýza charakteru hospodárskej činnosti cirkví na reštituovaných pozemkoch nepredstavuje jednoduchú výskumnú otázku, pretože sa okrem ekonomických aspektov viaže aj k otázkam environmentálnym a tak aj k etickým. Z výsledkov prezentovaných v tejto kapitole vyplýva, že aj v budúcnosti bude potrebné venovať ďalšiu pozornosť tomu, ako cirkvi s reštituovaným majetkom hospodária a ako tým ovplyvňujú charakter krajiny, či akým spôsobom pri hospodárení reflektujú aktuálne environmentálne otázky.

Štvrtá kapitola *Církevní školy chtějí být Boží pro sekulární společnost* je venovaná otázkam toho, ako cirkevné školy na Slovensku a v Česku realizujú svoju „cirkevnosť“ a ako sa v tomto ohľade líšia ich prístupy (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023: 105–130). Autorky uvádzajú, že „nesrovnávame české a slovenské cirkevné školy medzi sebou...“, avšak je podľa nich na mieste „objasniť podobnosti i rozdiľnosti medzi zeměmi, které ovlivňují, jak se tyto školy odlišují od škol soukromých i veřejných“ (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023: 110). Táto kapitola je taktiež založená na antropologickom výskume. Celkovo sa analýza opiera o 151 rozhovorov so zástupcami vedenia škôl, učiteľmi, rodičmi, žiakmi alebo absolventmi 26 škôl – z toho 8 slovenských a 18 českých. Okrem toho autorky vykonávali pozorovanie na školách, konkrétne na hodinách náboženstva, bohoslužbách a analyzovali príslušné dokumenty jednotlivých škôl a ďalšie strategické cirkevné dokumenty (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023: 108). Analýza prezentovaná v kapitole tak stojí na pozoruhodne veľkej a rozmanitej vzorke dát.

Je potrebné podotknúť, že otázka úlohy cirkví vo vzdelávacom procese predstavuje tému, kde sa stretávajú potenciálne trecie plochy medzi cirkevnou a sekulárnou časťou spoločnosti – túto dichotómiu využívam len na argumentačné účely a samozrejme netvrdím, že slovenská či česká spoločnosť je prísne rozdelená na tieto dve skupiny. Preto považujem za prínosné, že táto kapitola je súčasťou publikácie. Lepšie porozumenie fungovaniu cirkevného školstva je dôležité aj z dôvodu, že cirkevné školy navštevuje výrazné percento žiakov z nepraktizujúcich rodín (Spalová, Lukeš Rybanská, Eds., 2023: 129). Domnievam sa, že pre žiakov alebo ich rodičov z nepraktizujúcich rodín sú cirkevné školy často atraktívne skôr pre ich „dobré meno“, teda vnímanú kvalitu poskytovaného vzdelávania, a nie nutne kvôli ich náboženskej orientácii.

Piata kapitola *Improvizace a tlumočení školních kaplanů* tematicky nadväzuje na predchádzajúcu. Je zameraná na špecifickú otázku úlohy školských kaplánov a kapláníek. Analýza tejto kapitoly je založená na 23 rozhovoroch so súčasnými či bývalými školskými kaplánmi a kaplánkami, z toho bolo 14 českých a 9 slovenských, 14 rozhovoroch s riaditeľmi cirkevných škôl, 4 pedagógmi, 5 absolventmi a 17 oficiálnymi zástupcami cirkví, ktorí majú v kompetencii oblasť cirkevného školstva (Beláňová, 2023: 136). Obzvlášť pozitívne hodnotím citlivý

etický prístup autorky a reflexiu výskumu v podobe možnosti autorizovania textov zo strany účastníkov výskumu. Ako hovorí Beláňová, to čo očakávajú od práce kaplánov jednotlivé cirkvi, čo vedenie škôl a napokon čo žiaci a študenti, sa môže líšiť. Očakávania vzťahujúce sa k úlohe kaplánov vo vzdelávacom procese sú rozličné v niektorých aspektoch aj medzi Českom a Slovenskom (Beláňová, 2023: 133–149). Kapláni tak často pôsobia ako pomyselní tlmočníci medzi dvoma rozdielnymi svetmi. Ukazuje sa však, že ak už je funkcia kaplána na konkrétnej škole zastúpená, je dôležitá pre vzdelávací proces.

Šiesta kapitola *Vývoj a kontexty právnej regulácie náboženského života v Česku a na Slovensku po roku 1989* je venovaná analýze právnych noriem regulujúcich náboženský život a podporu cirkví v Česku a na Slovensku (Tížik, 2023: 151–178). Ako hovorí autor: „Analyzovaným materiálom... nie sú samotné cirkvi a náboženské spoločnosti, ale konkrétne legislatíva (jej znenie, princípy a dôsledky), ktorá umožňuje špecifickú podobu existencie a možností rôznych aktérov v Česku a na Slovensku...“ (Tížik, 2023: 153). Podľa autora najzásadnejší rozdiel medzi dvoma modelmi regulácie náboženského života v oboch krajinách predstavuje vysporiadanie sa s otázkou reštitúcií cirkevných majetkov odobraných cirkvám pred rokom 1989 (Tížik, 2023: 176–177). Táto kapitola poskytuje všetkým predchádzajúcim a nadchádzajúcim kapitolám potrebný historický, politický a legislatívny kontext. Pre porozumenie reštitučných procesov odohrávajúcich sa na úrovni jednotlivých farností či konkrétnych zborov, ktoré sú analyzované v iných kapitolách knihy, je potrebné zohľadniť aj príslušnú legislatívu.

Ako predposledná, tak aj posledná kapitola sú venované iba Českej republike. Siedma kapitola *DvĚ dekády hospodaření českých církví v kontextu restitučních procesů* je zacielená na finančné vzťahy medzi cirkvami a verejným sektorom v Českej republike. Autorský kolektív sa bližšie zameriava na popis a analýzu vývoja hospodárskych vzťahov medzi cirkvami a verejným sektorom po roku 2000 so zvláštnym zameraním na zmeny nasledujúce po schválení zákona o majetkovom vyrovnaní s cirkvami a náboženskými spoločnosťami (Pařil, Müllner, Parks, 2023: 181–210). Na túto kapitolu tematicky nadväzuje posledná kapitola *Nakupujeme takové akcie, kde jsme si jisti. O církevních investicích a pastýřské impotenci*, ktorá prináša analýzu ako jednotlivé cirkvi hospodária s financiami získanými v rámci finančných náhrad pri postupnej odluke od štátu. Bližšie sa zameriava na úlohu finančných investícií cirkví pri vytváraní zaistenej a udržateľnej budúcnosti do investičných fondov. Autor zároveň venuje pozornosť tomu, akú úlohu zohráva v spojení náboženstva a svetom financií morálka (Čada, 2023: 213–232). Tieto kapitoly sú nesmierne dôležité, pretože predostierajú výsledky vo vzťahu k témam, ktoré sú často vo verejných debatách emočne nasýtené a takpovediac zahalené „rúškom tajomstva“. Uvedomujem si, prečo sú tieto kapitoly zamerané len na Českú republiku. Koniec koncov, samotní autori to rovnako logicky a legitímne zdôvodňujú. Myslím si však, že vo vzťahu k budúcim výskumom by bolo podnetné, ak by výskumy s podobným zameraním, modifikovaným na kontext Slovenska, boli súčasťou ďalších prác autorského kolektívu recenzovanej publikácie.

Záver

Publikácia *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* predstavuje dôležité dielo v oblasti výskumu náboženstva v kontexte reštitučných procesov v Českej republike a Slovenskej republike. Tematicky však väčšina kapitol knihy presahuje otázky reštitúcií a venuje sa viacerým aspektom fungovania, existencie a budúcnosti cirkví

v týchto krajinách. Interdisciplinárna povaha knihy je jednou z jej najväčších výsad. Výsledky antropologických terénnych výskumov dopĺňajú výsledky mediálnej analýzy, analýzy zákonov, legislatívy a relevantných cirkevných aj necirkevných dokumentov, ako aj vybraných aspektov verejného diskurzu. Kniha komplexným spôsobom predstavuje pluralitu existencie cirkví v súčasnej českej a slovenskej spoločnosti, pričom autori na viacerých miestach venujú pozornosť aj niekedy inak opomínaným témam. Na záver by som rád dodal, že výsledkom kolektívnej práce autorov je monografia rozširujúca poznatky dôležité nielen pre vedeckú obec, ale aj pre českú a slovenskú občiansku spoločnosť.

MICHAL UHRIN,

Katedra archeológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave

LITERATÚRA

- Bubík, T., Rimmel, A., Václavík, D. (Eds.) (2020). *Freethought and Atheism in Central and Eastern Europe: The Development of Secularity and Non-Religion*. London: Routledge.
- Bubík, T., Václavík, D. (2020). Freethinkers and Atheists in the Czech Lands in the Twentieth Century. In: T. Bubík, A. Rimmel, D. Václavík (Eds.), *Freethought and Atheism in Central and Eastern Europe: The Development of Secularity and Non-Religion* (s. 58–83). London: Routledge.
- Campbell, C. (1971). *Toward a Sociology of Irreligion*. New York: Herder and Herder.
- Čada, K. (2023). Nakupujeme také akcie, kde jsme si jistí. O církevních investicích a pastýřské impotenci. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 213–232). Praha: Karolinum.
- Davie, G. (1990). Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? *Social Compass*, 37(4), 455–469. <https://doi.org/10.1177/003776890037004004>
- Frantová, V. (2023). Obraz církví v mediálním referování o restitucích a odluce. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 27–43). Praha: Karolinum.
- Nešpor, Z. R. (2020). *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu: Náboženství Dioskúrů*. Praha: Karolinum.
- Pařil, V., Müllner, V., Parks, T. (2023). Dvě dekády hospodaření českých církví v kontextu restitučních procesů. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 181–210). Praha: Karolinum.
- Pelikán, V. (2023). Manažeři, nebo sourozenci stvoření? České církve v roli hospodářů v krajině. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 83–102). Praha: Karolinum.
- Spalová, B., Lukeš Rybanská, I. (Eds.) (2024). *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí*. Praha: Karolinum.
- Spalová, B., Gajdoš, A., Nosál, M. (2023). Čo (ne)zhorí, to (ne)zhnije. Predstavy o budúcnosti v prostredí českých a slovenských cirkví. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 45–82). Praha: Karolinum.
- Tížik, M. (2011). *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

- Tížik, M. (2020). Slovakia as a country without atheism but with a history of atheization. In: T. Bubík, A. Remmel, D. Václavík (Eds.), *Freethought and Atheism in Central and Eastern Europe: The Development of Secularity and Non-Religion* (s. 258–283). London: Routledge.
- Tížik, M. (2023). Vývoj a kontexty právnej regulácie náboženského života v Česku a na Slovensku po roku 1989. In: B. Spalová, I. Lukeš Rybanská (Eds.), *Vize zdaru, vize zmaru: Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí* (s. 151–178). Praha: Karolinum.
- Tromp, P., Pless, A., Houtman, D. (2020). Believing Without Belonging in Twenty European Countries (1981–2008): De-institutionalization of Christianity or Spiritualization of Religion? *Review of Religious Research*, 62(4), 509–531. <https://doi.org/10.1007/s13644-020-00432-z>
- Václavík, D., Hamplová, D., Nešpor, Z. R. (2018). Religious Situation in Contemporary Czech Society. *Central European Journal of Contemporary Religion*, 2(2), 99–122. <https://doi.org/10.14712/25704893.2018.6>
- Václavík, D. (2010). *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.
- Václavík, D. (2022). Cultural and Social Continuity and Discontinuity as Factors of Non-religion: The Case of the Czech Borderland. *Slovenský národopis*, 70(4), 507–529. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.4.40>